

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi

katta ilmiy hodimi Davranova Malika

Keksa zargarlarning “Dunyoda bittayu – bitta ayol kolsa xam, zargarlarga olam jaxon ish topiladi” – degan nakl bor.

Shark mamlakatlari ayollari ichida menga zar – zevarning keragi yuk deydiganni uchratish amrimaxol. Bu erlarda zargarlik buyumlari abadul – azal eng xaridorgir buyumlar sirasidan joy olgan. Endigina esini tanigan kizalokka xam bilakuzuk va sirga takish rasm bulgan. Chakalokning bosh va engil kiymlariga kumush gardishli rangli toshlar, jonivor va kushlarning tish va tirnoklari, kuzmunchoklar takib kuyilgan. Bu buyumlar bir tomondan ins – jinlardan saklasa, ikkinchi tomondan u zeb berib turgan.

Zargarlik san’ati uzbek milliy – badiiy madaniyat tarixining ajralmas kismi bulib, u xalkning olis utmishidagi oliy maksadlarini urganishda yordam beradi. Zargar ustalar tomonidan yasalgan buyumlar, ular yashagan davr san’atining uslubiy xususiyatlarini uzlarida namoyon etadilar.

Uzbek xalk Amaliy san’atining xar bir turi kabi, zargarlik san’ati xam uziga xos xususiyatlariga ega. Chunki ular inson uchun fakt bezak buyumlari bulib kolmay, balki soglik uchun, inson ruxiyati uchun ijobiy ta’sir etgan. Zeb – ziynat buyumlari, xayotdagi ijtimoiy – iktisodiy urni xam, kam axamiyat kasb etmagan. Insonning jamiatdagi mavkeini xam kupincha uning kancha kimmatbaxo zeb – ziynatlari borligiga karab belgilaganlar. Takinchoklar kishilar yoshidagi farkni va oilaviy axvolni belgilashda xizmat kilib, ularning nasl – nasabidan nishona berib turuvchi xususiyatga ega bulgan. Nafosat borasidagi fazilatlar tugrisida suzlaydigan bulsak, u zargarlarning yurak kuri bilan yaratilgan mukammal asar bulib, u yoki bu davrda yashagan xalklarning badiiy nafosat xakidagi tushunchalarni belgilab bergan. Demak, mazkur san’at orkali, biz odamlarning xam moddiy olami, xam nafosat olami, xam iloxiy kudrat xakidagi tasavvurlarining bir – biri bilan uzviy ravishda chirmashib ketganini kuramiz.

Uzbek zargarligi juda kadimiy tarixga ega. Unga ibtidoiy jamoa tuzumi davrida asos solingan. Arxeologik topilmalardan ma'lumki, zargarlik san'ati juda kadimiy xunar bulgan. Eramizgacha bulgan I asrdan boshlab eramizning V asrigacha kadimiy kal'alarning chiroyli xaykallar, devor bezaklari orkali zargarlik san'atini rivojlanganligini kurish mumkin. Xorazamdagi Tuprok kal'a devorlaridagi tasvirlardan usha davrlardagi ayollar kuloklariga nafis zirak takkanlari ma'lum. (3 asrga ta'lukli). Bundan tashkari bronzadan kuyib ishlangan osma takinchoklar xam topilgan.

Bu takinchoklar I – IV asrlarga mansub bulib Ayoz kal'a, Etti asar, Burgut kal'a va boshka joylardan topilgan. Uzbek zargarlik san'ati tarakkiyoti Osiyo va Shark mamlakat xalklarining siyosiy va etnik tarixi unga kushni mamlaktlar tarixi bilan chambarchas boglik. Xalklarning uz'aro tinch yul bilan bir – biriga yakinlashuvi madaniyatlarni boyitgan, ular bir – birlari bilan yakin kadrli bulgan narsalarni almashganlar, bora – bora bu xar bir xalkning maxalliy san'atiga singib ketib, uziga xoslik va mustaxkam an'ana kasb etgan.

Mel. av. I – III asrlar mobaynida xukm surgan Axmoniyalar sulolasiga mansub Amudaryo xazinasidagi (Angliyada saklanayotgan) zargarlik buyumlari yukoridagi fikrimizni tasdiklaydi. Xayvon tasviri tushurilgan va feruza kuzlar kadalgan tilla bilak uzuklar yuksak maxorat bilan ishlangan asarlar xisoblanadi. Bunda biz kuch kuvvatga tula, pishkirib uzini kuyarga joy topolmay turgan chiroyli, kelishgan yirtkich kiyofasini yaratgan Saklarning «Yovoyi uslubi» izlarini kuzatishimiz mumkin. Kullariga gul va kush tutib turgan Anaxita tasviri tushurilgan dumalok satxli kuyma oltin uzuklarning shakli xam, katta kichikligi xam bir – biriga uta munosib ravishda ishlangan. Xazinada chikkan idishlarda tasvir etilgan zeb – ziynatlar urtasida turunj va shokilasi bor keng tilla xalkalar ancha oldin vujudga kelgan ayritom xaykalchalarida, Bolalik tepa va Afrosiyob davrigacha ishlangan rasmlarda tasvirlangan zeb – ziynatlarga juda uxshab ketadi.

Arxeologlar Bolalik tepa, Dalvirzin tepa, Afrosiyobdan topilgan zargarlik buyumlariga shunday deb boxo berishadi – ki, bu san'at asarlari kadimiy va urta asrga ta'lukli yodgorliklar avloddan avlodga utib kelgan boy madaniy merosdan,

ulkan yutuklarimizdan darak beradi. Bu madaniy merosimiz uziga kushni bulgan xalklar san'ati bilan uz'aro xamkorlikda bir – birini uzluksiz boyitib kelgan.

IV – V asrlarda zargarlik buyumlari kam ishlangan bulsada ular tosh, shisha va suyaklardan ishlangan. Masalan, Xorazmda shishadan kilingan sher va kurbaka shaklidagi munchoklar topilgan. Bolalik tepadagi topilmada V asr oxiri VI asr boshlarida ishlangan devoriy rasmda ayol kishining kulogi va barmogida zargarlik takinchoklar tasvirlangan. X – XI asrlar urtasida bitta teshikli bulgan suyakli tugmachalar kup ishlangan.

IX asr va XIII asr boshlarida zargarlik san'atida islom ta'sirini xali xayvonotlar tasviri batamom tugab ulgurmagani «islamiy» girixli nakshlarning ortib borishida kurishimiz mumkin. Islom dinining ta'siri kancha kuchli bulmasin jonli maxlukot tasvirini tushurish uz urnini yukotmadi. Kolaversa, xalk san'atining zamirida shu kadar teranlik, erkin va xakkoniylilik yotadiki, uni kandaydir diniy karashlarga butunlay buy sundirish aslo mumkin emas. Xayvon va kushlarni ifoda etish badiy uslubi uzgargan bulsada, ular «islamiy» nakshlar bilan birikib ketsada, xamon bu uslubning uzviy kismi bulib yashab kelar edi. Bu davr namunalari sifatida bizgacha tumorlar, kamar tukalari va boshka buyumlar etib kelgan bulib, ular brinjdan, misdan, kumushdan yasalgan. Kurinishlari esa xayvon, kush, balik, afsonaviy maxluk, ilon boshiga uxshab yasalgan bilak uzuklar shaklida bulgan. Bu buyumlarga xar xil balo kazo, ins – jinslardan asrovchi, yaxshilikga eltuvchi, savob keltiruvchi, baxt ikbol eshigini ochuvchi karomatlariga ega deb karalgan. Bu davrda xusnixat yozuvlarini nakshda foydalanish yangilik bulib, ular bilan turli xayvonlar sherlar tasvirini bezaganlar. Yozuvlar xam uziga xos yaxshilik ma'nosini anglatgan. Kuch kudrat, oliy ximmatli, boylik, osoyishtalik, baxt – saodat, xuzur xalovat, izzat – xurmat, tani soglik, mul – kulchilik va boshkalarni anglatgan. Aks ettirilgan tasvirlarning karomatligi bilan yozuvlarning mukaddasligi bir – birini inkor kilish u yokda tursin aksincha, turli diniy tasavvurlarning maxsuli bulishiga karamay, bir – ikkinchisini ma'no jixatidan tuldirib kuchaytiradi.

X – XII asrlarga ta'lukli zargarlik namunasi bulgan ilon shaklidagi burama kumush bilakuzuklarning shakli xam jonli maxlukot ramzi bilan boglikdir. Kadim

zamonlardanok Shark va Osiyoda ilonga yaxshilik belgisi deb karashgan. U xonadon, oila, boylik, mol – xol, obi xayot, xazina, er osti ma’danlari, kon, kabr, mukaddas daraxtlar va boshka shunga uxshash narsalarning posboni xisoblangan. U yana xotin kiz va bolalarning xomiysi sifatida kadrlanadi, uning surati xoloskorlik ramzi bulgan.

XIII asrda Xorazmda uchlari yulbars boshiga uxshatib ishlangan bilakuzuklar ayollarning serfarzandligini bildirgan, bola – chakalarni turli ins – jinslardan asrovchi xomiy xisoblangan.

X asrda Abu Rayxon Beruniyning tojlar xakidagi suzlari dikkatga sazovor «Zodagon va oddiy kishilardan uzini yukori kursatish uchun toj va maxsus bosh kiymlari kila boshladilar».

Kulok, tish, tirnok tozalagich kabi turli pardoz – andoz buyumlari nakshlari bilan bezatilgan bulib, mitti kushchalar shaklida yasalgan. Bunday buyumlarni yasashda odamlar ularga kuprok oro berish vositasi deb karashi xisobga olingan. Natijada ba’diy ishlov berilgan pardoz buyumi zeb – ziynat buyumiga aylangan. Ular kuylakga tugnab kuyilib, doyim egasining yonida bulgan. Kadimda igna yasash ancha murakab ish bulib, uni juda extiyot kilib saklaganlar. Ignalar uchun maxsus igna xalta tayyorlangan. Bu xaltalar chiroyli kilib ishlangan bulib, kukrakga takinchok sifatida osib yurilgan va ignani olish ungay bulgan. Bu xam zeb – ziynat, xam ins – jinslardan saklovchi buyum vazifasini bajargan.

Goyat bejirim ishlangan nakshinkor, baland gardishlariga urnatilgan yirik feruza, kuzli uzuklar kishilar orasida aloxida kizikish uygotadi. Abu Rayxon Beruniyning yozishicha feruza galaba, baxt – saodat, tantana, omad, farovonlik sifatini bildiruvchi tosh bulgan.

Musulmonlarda feruza, marvarid, zumrad va boshka toshli zargarlik buyumlari nixoyatda kadrlangan. Ular inson uchun fakat bezak buyumlari bulib kolmay, balki soglik uchun ijobiy ta’sir etgan: marvarid, inson organizmini mustaxkamlaydi, yurakdagi tushkunlik va istirobni xaydaydi, kuz kobiliyatini oshiradi, jinslardan saklaydi, ogizdagi kulansa xidlarni yukotadi, oshkozondagi toshlarni maydalaydi.

Sadaf, Sharkda xam Evropada xam yukori baxolangan. Undan tognagich, baldok, marjonlar, ilma tugmalar yasalgan. Uni kadimda oshiklar maxbusiga sovga kilgan. U takkan kishini ajin xamda sepkillardan asragan, zexinni ravshan kilgan, kishini bardam, ruxiyatini kutargan.

Manbalar

1. ↑ O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. ↑ Zargarlik buyumlari xususiyatlari, 2021-06-24da asl nusxadan *arxivlandi*, qaraldi: 2021-06-21